

УДК 599.323.4 (47)

Сліпушок (*Ellobius talpinus*) на піщаних аренах долини річки Деркул (Ростовська і Луганська області)

Марина Коробченко

Сліпушок (*Ellobius talpinus*) на піщаних аренах долини річки Деркул (Ростовська і Луганська області). — Коробченко М. — Досліджено стан деркульської популяції сліпушка. За слідами землерийної діяльності сліпушка виявлено нові подібні за біотопами місцезнаходження виду на територіях піщаних терас по обидва береги р. Деркул (Ростовська і Луганська області). Загалом закартовано близько 40 поселень. Середня відносна чисельність виду складає близько 3–5 поселень на 1 км маршруту, кількість свіжих викидів в одній колонії — 20–35. Припускається, що ареал по обидва береги Деркулу є неперервним і сформувався внаслідок скорочення заселених видом місцезнаходжень до залишків степових ділянок, що збереглися.

Ключові слова: видовий склад, поширення, раритетна фауна, ссавці, східна Україна.

Адреса: а/с 48, Луганськ–11, Луганськ, 91011, Україна. E-mail: aquamarine@ukr.net.

The northern mole-vole (*Ellobius talpinus*) in sand areas of the Derkul River valley (Rostov and Luhansk oblasts). — Korobchenko M. — A state of Derkul population of *Ellobius talpinus* has been investigated. New similar by biotopes locations of the mole-vole at the territory of sand terraces of the left bank of Derkul River (Rostov and Luhansk Provinces) were revealed by signs of its excavation activity. Totally, about 40 settlements were mapped. An average relative species number makes up 3–5 settlements per 1 km of a route, quantity of fresh excavations in one colony are about 20–35. It is suggested that species distribution on both banks of Derkul River is similar, and it was formed as a result of reduction of species habitats up to remains of steppe plots.

Key words: species composition, distribution, rarity fauna, mammals, eastern Ukraine.

Address: P. O. Box 48, Luhansk–11, Luhansk, 91011, Ukraine. E-mail: aquamarine@ukr.net.

Вступ

Сліпушок звичайний — *Ellobius talpinus* Pallas, 1770 — представник «степового фауністичного ядра», яке заслуговує першочергової уваги та охорони (Загороднюк, 1999). Ще на початку XX ст. цей вид був поширений на захід до Дніпра (Якименко, 1984), проте наразі його поширення є фрагментованим, і сучасні описи стосуються лише двох популяцій — кримської (Товпинец, 1993) і деркульської (Кондратенко та ін., 2003). Про рідкісність виду свідчить те, що про нього немає жодної згадки в огляді В. Гептнера з кол. (1950).

Всі дані щодо поширення виду на території суміжної Ростовської обл. базуються на знахідках 20-х років XX ст. В колекціях є давні зразки з Сальського р-ну, ст. Атаманської, с. Ремонтного тощо (1927–1929, n=26, leg. Калабухов, ННПМ). Найближчі до відомих на Луганщині знахідки — окол. м. Біла Калитва, 1950 р. (97 км) і берег оз. Манич, 1959 р. (220 км) (Якименко, 1984). Єдина сучасна знахідка виду в регіоні Дінця — ст. Ново-Ільєнко (Сахно, 1971, 1978; Кондратенко та ін., 2003), звідси ж походять всі відомі колекційні зразки виду (Коробченко, Загороднюк, 2007). Останнім часом з'явилися повідомлення про знахідки сліпушка в нових місцезнаходженнях Луганщини (Загороднюк, 2006).

Метою дослідження стало вивчення поширення і стану деркульської популяції сліпушка за межами раніше відомих місцезнаходжень виду на піщаних аренах лівобережжя Дінця.

Матеріал та методика

Дослідження проведено протягом 2006–2007 років у різні сезони, переважно у весняно-літній час. Загалом проведено близько 10 експедиційних виїздів в район раніше відомих місцезнаходжень виду на Луганщині, у тім числі в околиці станції Ново-Ільєнко, с. Сизе та с. Колесніковка Станично-Луганського району. Окрім того, досліджено різні частини лучно-степових ділянок в окол. Станично-Луганського рибгоспу, заказника «Деркульський», заказника «Шарів кут» та лівобережних лісостепових ділянок на території Ростовської області, на ділянці між р. Деркул і сс. Мітякінське, Патронівка і Маноцький, де за картографічними даними є великі піщані арени. Більшість зареєстрованих місцезнаходжень задокументовано за допомогою цифрової фотокамери та закартовано.

Ключовими ознаками, за якими визначали наявність і відносну чисельність виду, були розміри, форма і кількість ґрунтових викидів, докладно описаний у спеціальній праці автора (Коробченко, 2008). Типові викиди сліпушка мали овальну форму з більшим діаметром основи 27–35 см і характерним лійкоподібним заглибленням з одного краю, завдяки чому викиди часто мають півмісячну форму, а самі вони розташовані доволі хаотично, проте щільними групами. Розмір однієї колонії (сім'ї) звичайно становить близько 10–15 м у діаметрі. Окремі колонії було розкопано з метою вивчення ходів та відлову тварин.

Результати нових досліджень

Впродовж останніх років поселення виду виявлено нами на Луганщині в низці місцезнаходжень на піщаних терасах лівого берега Дінця на всьому проміжку від Северодонецька до заплави річки Деркул, що на межі Луганщини та Ростовщини. Виходячи з особливостей поширення виду на Луганщині, в червні 2007 р. проведено обстеження аналогічних ділянок лівобережної частини р. Деркул. В околицях біостанції «Ново-Ільєнко» вид виявлено практично в усіх придатних для нього місцезнаходженнях (рис. 1). Його типовим біотопом є різнотравні лучно-степові ділянки, що межують з деревно-чагарниковими заростями вздовж заплави річки Деркул, залишки степових ділянок серед штучних соснових насаджень, стрічкові лучно-степові біотопи вздовж присілкових доріг та залізниці, трав'янисті ділянки на бортах земляних насипів навколо ставків Станично-Луганського рибгоспу тощо.

Колонії в регіоні наших досліджень поширені нерівномірно. Середня відносна чисельність виду тут складає 3–5 поселень на 1 км маршруту, кількість свіжих викидів в одній колонії — не менше 10–15. Колонії часто мають вигляд острівних поселень, один край яких відносно рясно поритий свіжими викидами, а інший — давнішими осипаними купами ґрунту. Нечіткість меж колоній пов'язана з їх постійним переміщенням. Колонії часто заходять в межі лісовкритих площ, проте найбільш потужні на відкритих ділянках.

При вивченні Деркульської популяції нами проведено обстеження ділянок піщаних дюн на лівому березі р. Деркул, територія яких належить до Ростовської обл. (рис. 1). Неподалік від річки — на віддалі 100–150 м нами знайдено свіжі викиди сліпушка. Протягом маршруту вздовж берега відмічено три поселення сліпушка, в кожному було близько 15–20 свіжих викидів. Зареєстровані поселення знаходяться на відстані 200–300 м одне від одного. Колонії сліпушка на обстеженій лівобережжі Деркулу поширені нерівномірно, як і в інших частинах заплави, проте землерийна діяльність сліпушка тут була більш виражена.

Біотоп лівобережної (російської) частини деркульської популяції сліпушка представлений, як і на правобережжі, різнотравними лучно-степові ділянками з деревно-чагарниковими заростями, проте відрізняється більш рясною лучно-степовою рослинністю, що вказує на наявність більш м'якого ґрунту. Про це свідчить і помітно більший розмір діаметру викидів та обсяг винесеного на поверхню ґрунту на лівобережній території Ростовщини. В ході дослідження нами проведено виміри діаметру свіжих викидів. Викиди в колоніях правобережної частини Деркула в середньому найчастіше мали розмір 27–35 см у діаметрі, на лівобережній території викиди мали розміри діаметру 43–48 см.

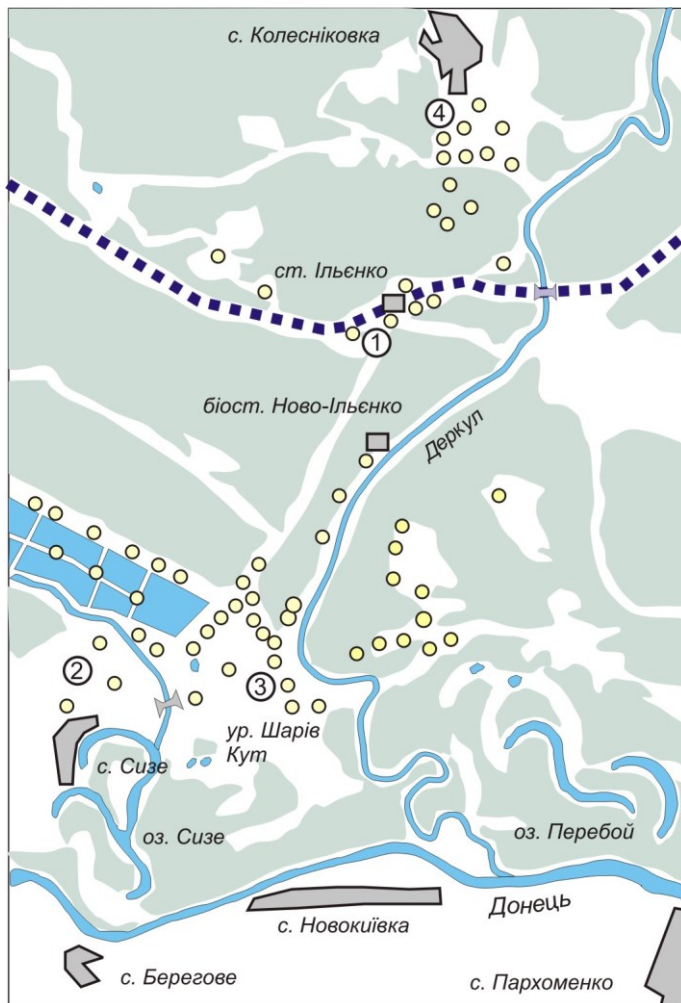

Рис. 1. Місця знахідок сліпушка (*Ellobius talpinus*) в долині р. Деркул. Сірим кольором позначено вкриті лісом площі (переважно соснові посадки на пісках).

Цифрами позначено окремі описані раніше місцезнаходження:

1) окол. ст. Ново-Ільєнко, Станично-Луганський р-н: дослідження колоній (Сахно, 1971, 1978); там само: 2004–2006 рр. (дані авторів); 2) Станично-Луганський р-н, окол. с. Сизе: знайдено і описано колонії (Сахно, 1971, 1978); 3) окол. с. Сизе, Станично-Луганський р-н: колонії в низовинах р. Деркул (Кондратенко та ін., 2003); 4) Станично-Луганський р-н, окол. с. Колесніківка: $n=4$ (6.06.04, 6.07.04, 5.08.04, leg. Кондратенко, Колесніков, Зоол. музей Львівського університету); там само, $n=1$ (5.08.04, leg. Кондратенко, Зоол. музей ННПМ, Київ) (Коробченко, Загороднюк, 2007).

Давні зразки, що походять з найближчих місцезнаходжень за межами мапи: Сальський р-н, ст. Атаманська, с. Ремонтне та ін., разом $n=26$, 1927–1929, leg. Калабухов, Зоологічний музей ННПМ).

Обговорення

Ефективність досліджень сліпушка шляхом вивчення його землерийної діяльності раніше успішно продемонстровано на прикладі кримської популяції цього виду (Товпинец, 1994). Залишається дивним, що до цього часу придінцівська популяція була відомою лише за одним місцезнаходженням (Сахно, 1971, 1978). Навіть подальші спеціальні дослідження цього виду не дозволили розширити знання про його поширення за межі найближчих околиць біостанції Ново-Ільєнко (Кондратенко та ін., 2003). Нові наведені тут дані (див. рис. 1) дозволяють говорити про більш широке розповсюдження цього виду, проте, ці ж дані свідчать також про те, що колишнє (при цьому недавнє, до заліснення району у 1948–1953 рр.) поширення виду було значно ширшим, і загальна його чисельність напевно була значно більшою.

Отримані дані дозволяють говорити про єдину структуру ареалу сліпушка на двох берегах р. Деркул: і на Українській, і на Російській стороні цей вид заселяє подібні місцезнаходження, має єдину конфігурацію цієї частини ареалу і загалом подібну чисельність. Понад те, абсолютна відстань між найближчими місцезнаходженнями виду (зокрема, у заповідному урочищі «Шарів Кут» поблизу контрабандної дороги через річку) складає не більше 100 м, а відстань між центрами потужних колоній становить не більше 300 м.

Загалом складається враження, що річка Деркул є доволі формальною мережею у поширенні виду, і цей вид може при потребі просто долати водні перешкоди. З іншого боку, сучасна прив'язка відомих місцезнаходжень виду до двох суміжних ділянок Придеркулля (ліво- і правобережної) може свідчити про скорочення колишнього більш широкого ареалу саме до цієї частини, на якій могли зберегтися подібні умови існування — ксерофітні та лучні степи, малий ступінь антропогенного навантаження, піщані тераси тощо.

Висновки

1. Дистанційні дослідження моніторинг і картування ареалу популяцій сліпушка можливо здійснювати за результатами його землерийної діяльності. За цією системою ознак автору вдалося закартувати близько 20 локальних поселень сліпушка.

2. Вид має єдину структуру ареалу, яка об'єднує лівий і правий береги р. Деркул, що не є суттєвою перешкодою між ними.

3. Приуроченість виду до однакового типу різнотравних ксерофітних та лучно-степових біотопів на обох берегах Деркула свідчить про зменшення колишнього ареалу внаслідок скорочення площ степових ділянок та антропогенного впливу.

Подяки

Щиро дякую усім колегам, які допомагали у проведенні теренових досліджень, у тім числі І. Загороднюку, М. Колеснікову, П. Форощуку, О. Рєзніку та експедиції Криворізького університету, а також директору біостанції Ново-Ільєнко М. Лисечко. Моя подяка І. Шидловському (Зоологічний музей Львівського національного університету) і В. Радченкові (Зоологічний музей ННПМ, Київ) за допомогу в опрацюванні колекційних фондів музеїв.

Література

- Гептнер В. Г. Морозова-Турова Л. Г., Цалкин В. И. Вредные и полезные звери районов полейзащитных насаждений. — Москва: МГУ, 1950. — 452 с.
- Загороднюк І. В. Степове фауністичне ядро Східної Європи: його структура та перспективи збереження // Доповіді НАН України. — 1999. — № 5. — С. 203–210.
- Загороднюк І. Ссавці східних областей України: склад та історичні зміни фауни // Теріофауна сходу України. — Луганськ, 2006а. — С. 216–259. — (Праці Теріологічної Школи, випуск 7).
- Кондратенко О. В., Кузнецов В. Л., Золотухіна С. І. Хом'ячок, строкатка та сліпачок (Rodentia, Mammalia) у Донецько-Донських та Донецько-приазовських степах // Заповідна справа в Україні. — 2003. — Том 9, вип. 2. — С. 30–33.
- Коробченко М. Ґрунтовиносна діяльність ссавців-землеріїв фауни України і можливість визначення видів за слідами життєдіяльності // «Молодь та поступ біології». Матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Львів, 7–10 квітня 2008 р.). — Львів, 2008. — М. 259–260.
- Коробченко М. А., Загороднюк І. В. Поширення рідкісних видів степових ссавців на сході України за результатами аналізу зоологічних колекцій // Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження (Матеріали міжнародної наукової конференції). — Асканія-Нова, 2007. — С. 63–65.
- Коробченко М., Загороднюк І. Землерийна діяльність сліпушка (*Ellobius talpinus*) та характеристика його порийв // Вісник Луганського університету. Біологічні науки. — 2008. — (у друці).
- Сахно І. І. Слепушонка (*Ellobius talpinus* Pall.) на Ворошиловградщині // Вестник зоологии. — 1971. — № 5. — С. 65–69.
- Сахно І. І. Материалы к экологии слепушонки обыкновенной в Ворошиловградской области // Вестник зоологии. — 1978. — № 1. — С. 74–76.
- Товпинец Н. Н. Особенности распространения и биотопической приуроченности обыкновенной слепушонки в Крыму // Вестник зоологии. — 1993. — Том 27, № 4. — С. 56–58.
- Якименко Л. В. Кадастрово-справочная карта ареалов обыкновенной (*Ellobius talpinus* Pall.) и зайсанской (*E. tancrei* Blasius) слепушонок // Вопросы изменчивости и зоогеографии млекопитающих. — Владивосток: БПИ, 1984. — С. 76–102.